

Madai Sándor

A KÉTSZERES ÉRTÉKELÉS TILALMÁNAK ÚJABB ÉRTELMEZÉSI IRÁNYA

Az Ünnepelt munkássága több területet érintően segítette elő hazánk büntetőjog-tudományának fejlődését. E tanulmánnyal tisztelgek e munkássága előtt, s kívánok boldog születésnapot, munkájához sok erőt és jó egészséget!

A kétszeres értékelés büntetőjogi tilalmának (*ne bis in idem* elve) tradíciója nem csupán nemzetállami szinten figyelhető meg, hanem nemzetközi viszonylatban is. Mivel az elv deklarálása a különböző nemzetközi jogi dokumentumokban nem egységes formában történt, tartalmának érvényesülése sem minden esetben egyforma. Az elv az egyik, ám bizonyosan nem egyetlen intézmény, amely a tudományok metszéspontjában helyezkedik el, s ekként több területre is hatást gyakorol(hat). Ez ugyanakkor azt eredményezi, hogy a különböző tudomány-területek interpretációjának fénye egymásra vetül, s az egyes értelmezések interdiszciplináris vándorlásba kezdenek. Talán ez is az egyik – s közel sem bizonyos, hogy egyetlen – oka annak, hogy a régóta velünk élő elv napjainkban sem találja végső, mindenki által elfogadott tartalmát. Az értelmezés és alkalmazás bizonytalanságát nemcsak a jogi normák különbözősége okozza, hanem az is, hogy a nemzetközi és a nemzetállami bírói fórumok megközelítése, illetve szemlélete is eltérhet egymástól. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő ugyanakkor, hogy egyfelől az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB), valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) paralel gyakorlatot folytat, hazánk Alkotmánybírósága pedig a két említett nemzetközi fórum gyakorlatára figyelemmel alakítja ki saját álláspontját.¹

¹ Az elv értelmezése ugyanakkor kihívásokat is tükröz, lásd: LENGYEL 2019.

A kétszeres (vagy többszörös) eljárás alá vonás és büntetés tilalmának szabályának célja nemzeti szinten:

„egyfelől alapjogi rendelkezés az állami büntetőhatalom visszaélészerű gyakorlásával szemben, másfelől pedig a jogbiztonság érvényesülésének érdekében működő szabály, hiszen garantálja az érdemi bírósági döntések végleges jellegét.”²

Az elv tehát – egyebek mellett – magában foglalja annak a tilalmát, hogy valakivel szemben ugyanazon jogellenes cselekménye miatt egymást követően vagy egymással párhuzamosan több olyan büntető szankció alkalmazására irányuló eljárás folyjon, amelyek eredményeként több büntető jogkövetkezmény alkalmazására kerül sor, függetlenül jogági jellegétől. Vegyük észre, hogy ezzel az AB – a nemzetközi bírói fórumokkal (EJEB, EUB) összhangban – tulajdonképpen az állam büntetőhatalmának oszthatatlanságát mondta ki!³

Az elv lényegét érintően az Európai Bizottság korábban rögzítette:

„Ha egy ügyben több büntetőeljárás is folyik, az sérti az egyén jogait és érdekeit, és a tevékenységek felesleges ismétlődéséhez vezethet. [...] Az eljárások megismétlése mindannyiszor korlátozza jogaikat és érdekeiket, például a szabad mozgáshoz való jogukat. Nagyobb lelki nyomás is nehezedik rájuk, és nő jogi képviselőjük költsége és összetettsége. A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló fejlett térségben ezért – amennyiben lehetséges – ki kell küszöbölni az ilyen kedvezőtlen jelenségeket, és korlátozni kell annak előfordulását, hogy egyazon ügyben több büntetőeljárás is megindul.”⁴

Az elv értelmezése kihívást jelent az EUB-nak is, hiszen több dokumentum is tartalmazza az elvet, amely a kölcsönös elismerés elvének talaján került az uniós jogba.⁵ Az elvet tartalmazza a Schengeni Végrehajtási Egyezmény, illetőleg az Európai Unió Alapjogi Chartája is. Utóbbi az 50. cikkben így tartalmazza az elvet: „senki sem vonható büntetőeljárás alá és nem büntethető olyan bűncselekményért, amely miatt az Unióban a törvénynek megfelelően már jogerősen

² 33/2013. (XI. 22.) AB határozat [19].

³ MADAI 2022.

⁴ Zöld könyv a büntetőeljárásokban előforduló joghatósági összeütközésekről és a ne bis in idem elvről. Brüsszel, 2005. december 23. COM (2005) 696 végleges 3. Idézi KARSAI 2015: 117–118.

⁵ FARKAS 2011.

felmentették vagy elítélték.” Az EUB tevékenysége meglehetősen széles körű, s feladatrendszerébe tartozik egyebek mellett a Charta 50 cikkében meghatározott *ne bis in idem* elvének tagállami érvényesülése feletti őrködés is. E körben az elvvel kapcsolatban már több döntése született.⁶

AZ ÜGY

Az EUB legújabb értelmezését jól tükrözi az NR-ügy.⁷ A feljelentők egy Romániában működő szövetkezet alkalmazottai. E szövetkezet tagjainak közgyűlése a szövetkezet elnökét, NR-t elmozdította a tisztségéből. E határozat ellen NR megsemmisítés iránti keresetet indított, amellyel összefüggésben NR-t ügyvéd képviselte, akinek javára NR 4400 euró összegű „sikerdíj” megfizetését vállalta. Mivel e keresetnek helyt adtak, NR-t visszahelyezték az említett társaság elnöki tisztségébe. 2015. április 30-án a szövetkezet ülést tartott, amelyen NR, az alapeljárás feljelentői, valamint e társaság igazgatótanácsának más tagjai vettek részt. NR ezen az ülésen a feljelentőktől, mivel NR-nek az említett társaság elnöki tisztségéből való elmozdítására vonatkozó döntésben részt vettek, a sikerdíj összegének megfizetését kérte „a jó viszony és az együttműködés légkörének a munkahelyen való visszaállításáért”, ennek elmulasztása esetére kilátásba helyezte a munkaszerződésük megszüntetését. Mivel kérésének nem tettek eleget, NR megszüntette munkaviszonyukat. Az érintett munkavállalók ezt követően két különböző ügyészségen tettek feljelentést NR ellen, amelyeket az adott ügyészségek 673/P/2016., illetve 47/P/2016. hivatkozási számon vettek nyilvántartásba. Előbbi ügyben az eljáró ügyész, miután zsarolás bűncselekménye miatt *in rem* büntetőeljárást indított, a nyomozó rendőrségi szerv jelentése alapján eljárást megszüntető végzést hozott. Ezt a végzést a feljelentők az előírt határidőn belül nem támadták meg. Ezenkívül a főügyész által előterjesztett, az eljárás újraindítása iránti kérelemnek az illetékes bíróság előkészítő tanácsa nem adott helyt. Utóbbi ügyben *in personam* büntetőeljárás indult NR-rel szemben passzív vesztegetés bűncselekménye miatt, amelynek eredményeként a törvényszék olyan ítéletet hozott, amelyben felfüggesztett szabadságvesztést szabott ki NR-rel szemben. NR fellebbezését követően a fellebbviteli bíróság ezt az ítéletet a Charta 50. cikkében rögzített *ne bis in idem* elvének állítólagos

⁶ Az EUB gyakorlatának részletes áttekintéséhez lásd: POLT 2022a.

⁷ C58/22. számú ügy.

megsértése miatt hatályon kívül helyezte. Az ezen utóbbi ítélettel szemben benyújtott felülvizsgálati kérelem tárgyában eljáró román Legfőbb Semmítő- és Ítélszék lényegében arra a következtetésre jutott, hogy a kérdést előterjesztő bíróság tévesen állapította meg a *ne bis in idem* elvének alkalmazhatóságát, mivel a szóban forgó megszüntető végzést nem előzte meg a 673/P/2016. számú ügy érdemére vonatkozó értékelés, és azt nem indokolták megfelelően, így az nem tekinthető a büntetőjogi felelősségrevonhatóság megszűnését eredményező határozatnak. E bíróság ezért hatályon kívül helyezte a fellebbviteli bíróság döntését, és az ügyet újbóli vizsgálat céljából visszautalta a fellebbviteli bíróság elé.

Az EUB álláspontja szerint ahhoz, hogy valakit úgy lehessen tekinteni, mint akivel szemben az Európai Unió Alapjogi Chartájának 50. cikke értelmében véve „jogerősen” büntetőítéletet hoztak, először is az szükséges, hogy a büntetőjogi felelősségrevonhatóság a tagállami jognak megfelelően véglegesen megszűnjön. Ilyen esetben tehát kizárólag a tagállami büntetőeljárás jogi keretrendszere alapján lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy a büntetőjogi (azaz nem jogágakon átnyúló) felelősségi kérdés esetében mi az irányadó. Az olyan döntés, amely tagállami szinten nem szünteti meg véglegesen a büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségét, főszabály szerint nem képezheti eljárásjogi akadályát annak, hogy e személlyel szemben ugyanazon tényállás miatt adott esetben más büntetőeljárás induljon vagy folytatódjon. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az EUB gyakorlata szerint annak a körülménynek, hogy valamely határozatot ügyészség hozott, nincs döntő jelentősége annak értékelése szempontjából, hogy e határozat véglegesen megszünteti-e a büntetőjogi felelősségre vonás teoretikus lehetőségét.⁸ Ennek magyarázata az, hogy a Charta 50. cikke az adott jogrendszerben a büntető igazságszolgáltatásban részt vevő hatóság által hozott, a büntetőeljárást jogerősen megszüntető határozatokra is alkalmazandó, még ha az ilyen határozatokat bírósági közreműködés nélkül hozzák is meg.⁹ A jelen ügyben végül arra a megállapításra jutott – a fenti kérdést illetően – az EUB, hogy az alapeljárás feljelentői nem éltek a tagállami jogban rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségekkel a szóban forgó megszüntető végzés ellen, másrészt az NR-rel folytatott büntetőeljárásnak a 673/P/2016. számú ügyben elrendelt újraindításának a megerősítése iránti kérelmet a bíróság előkészítő tanácsa elutasította. Ebben a tekintetben az EUB tehát azt az álláspontot foglalta el, hogy

⁸ A magyar ügyészség és a *ne bis in idem* elv kapcsolatára lásd: Polt 2022b.

⁹ Lásd pl.: C-486/14. számú Kossowski-ügy.

a büntetőjogi felelősségrevonhatóság véglegesen megszűnt, és a szóban forgó megszüntető végzés jogerőre emelkedett.

A fentiekén túl ugyanakkor a tagállami bíróságnak azt is vizsgálnia kell, hogy e végzést az ügy érdemére vonatkozó, vagyis a büntetőjogi felelősséget tartalmában vizsgáló értékelést követően, nem pedig pusztán eljárási okokból fogadták el. Vagyis kizárólag abban az esetben eredményezhet érdemi döntést, ha a feljelentésben szereplő bűncselekmény tényállási elemeire, így többek között NR – mint e bűncselekmény feltételezett elkövetője – büntetőjogi felelősségének elemzésére vonatkozó értékelést mutat. Ennek magyarázata, hogy az e körben vizsgált cikkben szereplő „elítélés” és „felmentés” fogalmat akként értelmezi az EUB (is), hogy azokra akkor kerül sor, ha a büntetőjogi felelősségről érdemi döntés születik, amelyről formális döntést hoz az adott szerv. Ezen értelmezést megerősíti az 50. cikk szövege, mivel az „elítélésnek” és a „felmentésnek” a fogalma szükségképpen magában foglalja, hogy az érintett személy büntetőjogi felelősségét tartalmi szempontból megvizsgálták, és hogy e tekintetben határozatot hoztak.¹⁰

Persze kérdésként merülhet fel, hogy milyen vizsgálat végrehajtása tekinthető az EUB elvárásainak megfelelőnek. E tekintetben kritérium, hogy a hatóságnak meg kell vizsgálnia, illetőleg elemeznie kell az ügy irataihoz csatolt bizonyítékokat, és értékelnie kell az érintett személynek a nyomozó szervek eljárásához vezető egy vagy több eseményben való részvételét annak meghatározása érdekében, hogy e személy büntetőjogi felelőssége bizonyított-e.¹¹

Az EUB azt is megállapította, hogy a büntetőeljárást a bizonyítékok elégtelensége miatt olyan nyomozást követően megszüntető végzést, amelynek során különböző bizonyítékokat gyűjtöttek össze, és vizsgáltak meg, úgy kell tekinteni, mint amelyet az ügy érdemére vonatkozó értékelést követően hoztak meg, mivel e döntés a bizonyítékok elégtelen jellegére vonatkozó végleges határozatot tartalmaz, és kizárja az ügy ugyanezen valószínűsítő körülmények alapján történő újbóli megindítását. Tehát a tagállam igazságügyi hatóságainak

¹⁰ E körben az EUB gyakorlatából lásd például az AB és társai ügyet (C-203/20. számú ügy). Feltétlenül utalnunk kell ugyanakkor egy ritkán exponált kérdésre is az említett döntéssel kapcsolatban: az értelmezés megfelel a bűncselekményt elkövető személyek büntetlenül maradásának elkerülésére irányuló célnak is, amely az EUSZ 3. cikk (2) bekezdésében előírt, belső határok nélküli, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség kontextusába illeszkedik (Petruhin-ügy, C182/15. számú ügy).

¹¹ SZABÓ 2021: 187–202.

a terheltet bizonyítékok hiányában jogerősen felmentő határozatát szintén úgy kell tekinteni, mint amely az érintett ügy érdemi értékelésén alapul.¹²

Az ilyen döntésnek a jogerős érdemi döntés értelemezéseként történő megfeleltetéséhez az is szükséges, hogy a határozat meghozatalát részletes nyomozás előzze meg, amelynek keretében a különböző meglévő bizonyítékokat összegyűjtik, és megvizsgálják. Enélkül ugyanis a büntetőeljárást megszüntető határozatot nem lehet úgy tekinteni, mint amelyet az érintett ügy érdemére vonatkozó értékelés előz meg. Ebben az irányban továbbhaladva kijelenthetjük tehát, hogy az EUB nem önmagában a döntés formális jellegét írja elő, hanem annak követelményét is, hogy erre az ügy tartalmi vizsgálata alapján kerüljön sor. Az értékelés érdemi jellege vonatkozik arra is, amikor az eljárás befejeződött, és a vádelejtésre azért került sor, mert – a bűncselekmény tényállási elemeinek megállapítása ellenére – a feltételezett elkövetővel kapcsolatban a konkrét ügyben büntethetőségi akadály állt fent (büntetőjogunkban ilyennek tekinthető például a jogos védelem, a végszükség, a gyermekkor vagy a kóros elmeállapot). Nem tekinthetők ugyanakkor a kérdéses szempontból semmiképpen sem „jogerősnek” azok a határozatok, amelyekben valamely személy felmentése, a vád elejtése vagy az eljárás megszüntetése kizárólag eljárási okok miatt történik, illetve olyan okból, amely nem tükrözi az érintett személy büntetőjogi felelősségének értékelését.¹³ Ilyennek tekinthető például a közkegyelem, a mentelmi jog vagy a büntethetőség elévülése. Az elévülés kapcsán megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Gasparini és társai ügyben¹⁴ kifejtettekkel illetően paradigmaváltás figyelhető meg az EUB gyakorlatában, mivel az eljárási okokból történő felmentésre vonatkozó későbbi ítélkezési gyakorlat (a Taricco és társai ügytől kezdődően)¹⁵ az elévülésre vonatkozó nemzeti szabályokat eljárási jellegű szabályoknak tekinti.

Az EUB – vonatkozó korábbi gyakorlatát¹⁶ fenntartva – rögzítette, hogy a sértett és az esetleges tanú(k) kihallgatásának elmaradása a részletes nyomozás hiányára utaló valószínűsítő körülménynek minősül. A jelen ügyben szereplő információkból arra a következtetésre jutott az EUB, hogy az ügyész a szóban forgó megszüntető végzés elfogadásához egy, a végzéshez mellékelte, az NR-t

¹² Van Straaten-ügy (C-150/05. számú ügy).

¹³ Lásd például a Limburgse Vinyl Maatschappij és társai egyesített ügyeket (C238/99 P, C244/99 P, C245/99 P, C247/99 P, C250/99 P–C252/99 P és C254/99 P).

¹⁴ C 467/04. számú ügy.

¹⁵ C 105/14. számú ügy.

¹⁶ Kossowski-ügy (C-486/14. számú ügy).

és az alapeljárás feljelentőit kihallgató rendőri szerv által készített jelentést vett alapul, és többek között beszerzett egy olyan hangfelvételt, amely a szövetkezet közgyűlésének ülésén készült. Ezen információk arra utalnak, hogy a vizsgálat során különböző bizonyítékokat gyűjtöttek össze, és vizsgálták meg, amelyeket érdemben értékelték. Ugyanakkor az ülésen szintén részt vevő más személyek kihallgatásának hiánya arra utaló valószínűsítő körülmény lehet, hogy nem vizsgálták meg NR-nek a jogi helyzetét. E körülmények között a kérdést előterjesztő bíróságnak meg kell győződnie arról, hogy a szóban forgó megszüntető végzést megelőzte a 673/P/2016. számú ügy érdemére vonatkozó értékelés, és hogy azt nem pusztán eljárási indokok alapján fogadták el.

Tovább elemezve a kérdést kijelenthetjük, hogy az EUB ítélkezési gyakorlata konzekvens a tekintetben, hogy mit is kell „ugyanazon bűncselekménynek” tekinteni. Ennek megítéléséhez az érintett személy jogerős felmentését vagy elítélését megalapozó történeti tényállásnak, azaz az egymáshoz elválaszthatatlanul kötődő konkrét körülmények vagy magatartások együttesének azonossága minősül releváns szempontnak. E cikk tehát tiltja, hogy ugyanazon tényállás alapján különböző eljárásokban több büntető jellegű szankciót szabjanak ki. Ezenkívül az ugyanazon jogsértés fennállásának megállapítása szempontjából a tényállás tagállami jog szerinti jogi minősítése vagy a védett jogi tárgy nem releváns.¹⁷ A jelen ügyben kitűnik, hogy bár a 47/P/2016. számú ügyben passzív vesztegetés bűncselekménye miatt *in personam* büntetőeljárás indult NR ellen, a 673/P/2016. számú ügyben zsarolás bűncselekménye miatt *in rem* büntetőeljárás indult. Az a körülmény, hogy a 673/P/2016. számú ügyben, amely a szóban forgó megszüntető végzés elfogadásához vezetett, *in rem* büntetőeljárás indult, kiemelt jelentőségű, hiszen NR formálisan nem volt gyanúsított a 673/P/2016. számú ügyben, és csak tanúként hallgatták ki. Egy személy kizárólag csak abban az esetben tekinthető „jogerős” büntetőjogi döntés hatálya alatt állónak, ha a határozatból egyértelműen kitűnik, hogy az e határozatot megelőző nyomozás során, függetlenül attól, hogy e nyomozást a tagállami jog alapján *in rem* vagy *in personam* indították, megvizsgálták-e a személynek a büntetőeljárás tárgyát képező bűncselekmény megvalósításáért büntetőjogilag felelős személyként fennálló jogi helyzetét, és az ügyészség által hozott megszüntető végzés esetén azt érdemben kizárták.¹⁸ Amennyiben nem erről van szó, a szóban forgó megszüntető végzés nem képezheti akadályát annak, hogy NR ellen ugyanazon

¹⁷ GR és társai ügy (C-726/21. számú ügy).

¹⁸ Lásd például az AB és társai ügyet (C-203/20. számú ügy).

tényállás miatt újabb büntetőeljárást indítsanak. E tárgykörben viszont a tagállami bíróságnak kell vizsgálnia.

KÖVETKEZTETÉSEK

Összefoglalva tehát az mondhatjuk, hogy a *ne bis in idem* elv *bis* feltételének megvalósulása akkor áll fenn, ha a személy kapcsán már egyszer indult büntető-eljárás, és az eljárás jogerősen befejeződött. A kérdéses ügyben az alapeljárás során a 673/P/2016. számú ügyben a büntetőeljárás megszüntetése jogerőre emelkedett, miután az érintett fél nem támadta meg a megszüntető végzést a meghatározott határidőn belül, és a főügyész által előterjesztett eljárás újra-indítását célzó kérelmet elutasították. Ennek következtében a büntetőjogi felelősségrevonhatóság megszűnt, tehát az eljárás jogerősen befejeződött. Az *idem* feltétel vonatkozásában az iratokból az tűnt ki, hogy az alapügyben a kérdéses megszüntető végzés nem tartalmazta megfelelően az érdemi értékelést, vagyis érdemben nem vizsgálta meg azt, hogy NR valóban tartozik-e büntetőjogi felelősséggel a bűncselekmény elkövetéséért. Ennek hiányában nem lehet biztosan megállapítani, hogy az első eljárás érdemben lezárta-e a személy büntetőjogi felelősségét, így az *idem* feltétel nem teljesült. Vagyis: amennyiben a megszüntető végzés nem tartalmazza a tényállás teljes körű értékelését, akkor azt nem lehet jogerős felmentésnek tekinteni. Az EUB a kérdést visszautalta az előterjesztő bírósághoz, hogy annak meg kell vizsgálnia, hogy a megszüntető végzés valóban kizárja-e az eljárás tárgyát képező bűncselekmény tényállásának elbírálását, és hogy az *idem* feltétel érvényesül-e. Ha a megszüntető végzés nem tartalmazza az érdemi anyagi jogi aspektusú döntést, akkor a *ne bis in idem* elve nem alkalmazható, és a személy nem tekinthető felmentettnek.

Az ügyben az EUB a megszüntető végzés hiányos indokolása miatt nem tekintheti jogerős felmentésnek, így a második eljárás jogszerűsége kérdéses. A fenti megfontolásokra tekintettel megállapítható, hogy a *ne bis in idem* elvét, amelyet a Charta 50. cikke rögzít, úgy kell értelmezni, hogy valakit az 50. cikk értelmében nem lehet jogerősen felmentettnek tekinteni az eljárást megszüntető olyan végzés alapján, amelyet az ügyészség anélkül fogad el, hogy megvizsgálták volna e személynek a büntetőeljárás tárgyát képező bűncselekmény tényállásának megvalósításáért büntetőjogilag felelős személyként fennálló jogi helyzetét.

Ez a döntés fontos állomása a ne bis in idem értelmezésének. Világossá teszi, hogy a jogerős büntetőeljárás befejezése nem csupán formális kérdés, hanem az eljárás érdemi vizsgálata és a büntetőjogi felelősség tisztázása is alapvető ahhoz, hogy a ne bis in idem elve alkalmazható legyen. Ehhez kapcsolódóan kell utalnunk arra tényre is, hogy a döntések indokolása is hangsúlyos, hiszen az indoklás hiánya vagy elégtelensége a jogerős döntéshez kapcsolódó számos joghatást kérdőjelezhet meg; nem csupán tagállamon belül, hanem tagállamok közötti relációban is.

IRODALOMJEGYZÉK

- FARKAS Ákos (2011): Az Európai Bíróság és a kölcsönös elismerés elvének hatása az európai büntetőjog fejlődésére. *Miskolci Jogi Szemle*, 6(1Ksz), 62–77.
- KARSAI Krisztina (2015): *Alapelvi (r)evolúció az európai büntetőjogban*. Szeged: Iurisperitus.
- LENGYEL Tibor (2019): Az Európai Unió bíróságának gyakorlata, valamint hazai szabályozásunk ellentmondásai a ne bis in idem elv érvényesülésének tekintetében. *Belügyi Szemle*, 67(3), 58–75. Online: <https://doi.org/10.38146/bsz.2019.3.4>
- MADAI Sándor (2022): A büntetőhatalom jogági határaitól és azok átlépéséről. In KOLTAY András – GELLÉR Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest: Ludovika, 441–452.
- POLT Péter (2022a): A ne bis in idem elv alkalmazása az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján. In CZINE Ágnes (szerk.): *Király Tibor emlékkötet*. Budapest: Orac, 254–264.
- POLT Péter (2022b): A ne bis in idem elve és az ügyészség. In BÁRD Petra (szerk.): *Liber Amicorum Bárd Károly. I. Mértéktartó hatalom: igazságszolgáltatás a jogállamban*. Budapest: L'Harmattan, 257–269.
- SZABÓ Judit (2021): *A ne bis in idem elve az európai jogalkalmazásban*. PhD-disszertáció. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskola.

